

Post-Achaemenid Funerary Landscape of Marvdasht Plain: A Survey of Rock-cut Memorial Burials in The Southeastern Half of the Plain

Ehsan Ahmadinya¹ & Shahrokh Razmjou²
(1-23)

Abstract

Along the foothills of the Marvdasht plain, a significant number of rock-cut burial monuments have been made during the Achaemenid to early Islamic period. These burials are made in various forms which with the exception of the royal tombs and some samples with the middle Persian inscription, the chronology of the rest of the samples is in dispute. By performing the archaeological field survey with the aim of determination the funeral monuments attributable to the post-Achaemenid period, the authors, in addition to accurately describing the structural description of such samples, has thoroughly analyzed all the cited chronological evidence. These cited evidence are: Structural and spatial patterns, studying the stone-cutting tools, decorations, surveying the peripheral boundary within a radius of about 1 km in order to place the monuments in the relevant archaeological context, as well as assisting negative reasoning. Instead of positive reasoning. In negative reasoning, In order to prove the chronology, instead of presenting positive evidence in favor of post-Achaemenid chronology, we present reasons that negate the Achaemenid and Sassanid chronology. This article deals only with the southeastern half of the plain, the southern and western foothills of Rahmat Mountain, and in another article we will address the northeast half of the plain. Based on the surveys conducted in line with the present study, the remains of the rock-cut burials in the eastern half of the Marvdasht plain are located without exception on the southern and western slopes of Rahmat Mountain. These studies have also shown that the burial complexes of Tang-e Zendan, Akhor-e Rostam, North Barzan and Laneh Tavous can most likely be dated to the post-Achaemenid period. In an interpretive and general conclusion, it can be argued that the rock-cut burials that can be dated to the post-Achaemenid period in the Marvdasht plain, like any other period or place, *imprimis* considered as a type of dignitized burial which were made and used for members of powerful families in the highest level of social power pyramid. Monuments that on the one hand increased credibility, legitimacy and power of mentioned families among the indigenous population and other regional powers. On the other hand, these evidence were considered as a valid document for aristocrats dynastic descendants to acquire and maintain dominion over their ancestral estates. In this way, they could continue to dominate the ancestral property in the future.

Keywords: Post-Achaemenid, Troglodytic, Toothed masonry tools, Tang-e Zendan, Akhor-e Rostam, North Barzan, Laneh Tavous

1. Corresponding Author Email: E.ahmadinya@yahoo.com

Ph.D Candidate in Historical Archaeology, University of Tehran, Tehran, Iran.

2. Assistant professor, Department of Archaeology, University of Tehran, Tehran, Iran.

1. Introduction

Scholars refer to the long time span between the decline of the Achaemenid to the rise of the Sassanids in ancient Persia as the "Dark Ages" (Wiesehöfer, 1994: 11); Dark in the sense that our knowledge of the events of that period is in the dark corners of history and is far from the realm of broad and reliable knowledge. While written historical documents about Persia during this period are very sparse and heterogeneous and do not provide any more cognitive progress, scholars have often looked to the results of archaeological research. Marvdasht plain was one of the key points of ancient Persia and in other words the heart of Persia during the historical period, especially the Achaemenid and probably post-Achaemenid period (the period of conquest of Persia by the Macedonians until the Sassanid Empire came to power). Therefore, archaeological studies in this region can still help us to better understand the post-Achaemenid period. Although the area mentioned above has been frequently studied by archaeologists since the first decades of the twentieth century, nevertheless historical archaeology studies in the central part of Fars and specifically in Marvdasht plain during the past decades has been more focused on the Achaemenid and Sassanid periods and less information is available about the post-Achaemenid period. consequently, any archeological data will be like a ray of light on a part of the darkness ahead. Meanwhile, Funeral data with a wide range of interpretation capability (see: Brown, 1971; Bartel, 1982; Chapman, 2003), can shed light on aspects of social life, the context of power, property, economics, religion, and art. Despite the great importance of burials in historical and socio-archeological estimates, scholars of the post-Achaemenid period in Persia often did not pay much attention to these documents and instead relied on studies of numismatics and classical texts. The most important reasons for the lack of attention to these documents should be sought in the existing chronological problems, as well as the lack of a comprehensive study on all burial documents attributable to this period. Another important aspect of these documents is that due to their structural nature and location, which are generally created in mountainous areas, they have considerable stability and durability. However, settlement areas have either been completely destroyed by human and natural activities, or are hidden under newer sediments and layers, and their identification requires exploration. Historical burials are one of the various aspects of archeological evidence in the Marvdasht plain. These burials, which are in various forms include tombs, crypts, cairns, coffin tombs, astudans (rock-cut niches), brick tombs, pit tombs, quadrangular stone tombs and the like, are often have been dated from the Achaemenid period to the end of the Sassanid period. Among these, the rock-cut burials include a significant part of these evidence. By the rock-cut tomb we mean a burial structure which is made in the bed of a rock attached to or separate from the mountain. It is noteworthy that the main part of which is created by the method of reducing the bed and rock mass using rock cutting (subtractive method). The title of the tomb indicates that the structure is primarily a monumental structure that can be seen in the natural landscape and is different from burials in the heart of the earth or astudans. Second, it may provide a space larger than a corpse, or it may contain several architectural components such as a burial chamber, portico, corridor or entrance hall to the burial chamber(s), entrance door, burial pit (grave) or the like. Along the foothills of the Marvdasht plain, a significant number of rock-cut burial monuments (mentioned above) have been made during the Achaemenid to early Islamic period. These burials are made in various forms which with the exception of the royal tombs and some samples with the Sassanid inscription, the chronology of the rest of the samples is in dispute. Given that some archaeologists have been dated some of these evidence to the post-Achaemenid period (Huff, 1999: 7,27; 2004: 602, Boucharlat, 2001; 2003: 264; 2005: 232), Authors conducted a field study in Marvdasht plain in the spring of 2019 By performing the archaeological field survey with the aim of determination the funeral monuments attributable to the post-Achaemenid period. Authors, in addition to accurately describing the structural aspects of such samples, has thoroughly analyzed all the cited chronological evidence. These cited Evidence are: Structural and spatial patterns, studying the stone-cutting tools, decorations, surveying the peripheral boundary within a radius of about 1 km in order to place the monuments in the relevant archaeological context, as well as assisting negative reasoning. Instead of Positive reasoning. In negative reasoning, In order to prove the chronology, instead of presenting positive evidence in favor of post-Achaemenid date, we present reasons that negate the Achaemenid and Sassanid dating. In this article, we deals only with the southeastern half of the plain, the southern and western foothills of Rahmat Mountain, and in another article we will

address the northeast half of the plain. Based on the surveys conducted in line with the present study, the remains of the burial mound in the eastern half of the Marvdasht plain are located without exception on the southern and western slopes of Rahmat Mountain. These studies have also shown that the burial complexes of Tang-e Zendan, Akhor-e Rostam, North Barzan and Laneh Tavous can most likely be dated to the post-Achaemenid period. In an interpretive and general conclusion, it can be argued that the rock-cut burials that can be dated to the post-Achaemenid period in the Marvdasht plain, like any other period or place, *imprimis* considered as a type of dignitized burial which were made and used for members of powerful families in the highest level of social power pyramid. Thus, in the post-Achaemenid period, the connection between the dense population of the Marvdasht Plain and possibly the rivalry of the heads of aristocratic families and even possibly the tribes living in this region, led them to make memorials, often ritual or burial. On the one hand, this memorials increased their credibility, legitimacy and power among the indigenous population and other regional powers. On the other hand, these racial leaders could have left such a legacy in the crown lands under their ownership, leaving a valid document for their dynastic descendants to acquire and maintain dominion over their ancestral estates. The technical and artistic evidence (even though such evidence is limited) and the structural style of the buildings surveyed in this study reinforce the two results. First, during the post-Achaemenid period, there was a tendency to represent all the ancient patterns of the East in the simplest and most underdeveloped possible form, a trend that continued downward until the first century A.D. but culminated again with the coming to power of the Sassanids. Secondly, due to the chronology of larger burial samples from the early to mid-Post-Achaemenid period and the chronology of smaller and simpler samples from the middle to the end of the post-Achaemenid period, it is possible that Zoroastrian traditions were formed as a result of establishment of Avestan laws before coming to power of the The Sassanids. Therefore, a study of the evidence cited in this paper shows that an accurate archaeological description, chronology, and then placement of burial evidence in a broad perspective based on new field studies can help us better understand the historical developments of lesser-known centuries.

چشم انداز تدفینی دشت مرو دشت در دوره فراهخامنشی: بررسی یادمان‌های دستکند تدفینی

در نیمه جنوب شرقی دشت

احسان احمدی‌نیا^۱

دانشجوی دکتری باستان‌شناسی دانشگاه تهران، تهران، ایران.

شاهرخ رزمجو

استادیار گروه باستان‌شناسی دانشگاه تهران، تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۱/۰۷؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۶/۳۰

چکیده

در امتداد کوهپایه‌های دشت مرو دشت تعداد قابل توجهی از یادمان‌های دستکند تدفینی طی دوران هخامنشی تا اوایل دوره اسلامی شکل گرفته است. این آثار در اشکال مختلف ساخته شده و بجز مقابر سلطنتی و برخی نمونه‌های همراه با کتیبه پهلوی ساسانی، گاهنگاری بقیه یادمان‌ها مورد اختلاف نظر است. نگارندگان با بررسی میدانی دشت مرو دشت با هدف بررسی یادمان‌های قابل انتساب به دوره فراهخامنشی، علاوه بر توصیف دقیق ساختاری چنین نمونه‌هایی، تمامی شواهد گاهشناختی مورد استناد را به تفصیل مورد واکاوی قرار داده اند. شواهد مورد استناد شامل: شیوه‌های ساختاری و شکل‌گیری فضایی، بررسی ابزار تراش، تزئینات، بررسی محدوده پیرامونی به شعاع حدود یک کیلومتر به منظور قرار دادن یادمان‌ها در بافت باستان‌شناختی مرتبط، و همچنین کمک گرفتن از شیوه استدلال منفی به جای استدلال اثباتی بوده است؛ در این شیوه به منظور اثبات گاهنگاری فراهخامنشی برخی نمونه‌ها، به جای ارائه شواهد مثبت به نفع تاریخ فراهخامنشی به ذکر دلایلی می‌پردازیم که تاریخگذاری اثر به دوره هخامنشی و ساسانی را نفی می‌کند. این مقاله تنها به بررسی نیمه جنوب شرقی دشت یعنی کوهپایه‌های جنوبی و غربی کوه رحمت می‌پردازد و با تکمیل مطالعات، نتیجه بررسی در نیمه شمال شرقی دشت نیز منتشر خواهد شد. بر اساس بررسی‌های انجام گرفته در راستای پژوهش حاضر، آثار دست‌کند تدفینی موجود در نیمه شرقی دشت مرو دشت بلا استثناء در دامنه جنوبی و غربی کوه رحمت قرار گرفته‌اند. این بررسی‌ها همچنین نشان داده است که مجموعه‌های تدفینی تنگ زندان، آخور رستم، برزن شمالی و لانه طاووس قابل تاریخگذاری به دوره فراهخامنشی هستند. در یک جمع بندی تفسیری و کلی می‌توان اینگونه استدلال کرد که تدفین‌های دست‌کند صخره‌ای قابل تاریخگذاری به دوره فراهخامنشی در دشت مرو دشت، مانند هر دوره یا محل دیگری، در درجه اول به عنوان گونه‌ای از تدفین‌های شأن‌زا برای اعضای خانواده‌های قدرتمند در هرم قدرت اجتماعی ساخته و استفاده می‌شدند. یادمان‌هایی که از یکسو اعتبار، مشروعیت و قدرت ایشان را در بین جمعیت بومی و سایر قدرت‌های منطقه‌ای افزایش می‌داد. از دیگر سو، سندی معتبر برای اخلاف دودمانی اشراف در جهت تملک و مداوم تسلط بر املاک اجدادی در آینده محسوب می‌شدند.

واژه‌های کلیدی: فراهخامنشی، دستکند، ابزار دندان دار، تنگ زندان، آخور رستم، برزن شمالی، لانه طاووس

۱. مقدمه

در ادبیات داستانی_اسطوره‌ای ایران، تدفین‌های یادمانی ساخته شده در کوه‌ها با عناوینی چون دخمه، استودان و اسپانور معرفی می‌شوند. این منابع، سابقه ساخت این یادمان‌ها را به جمشید می‌رسانند؛ زمانی که او برای برادرش تهمورث، که در نبرد با اهریمن از پای درآمده بود، دستور ساخت استودانی را بر بالای کوه می‌دهد (بهار، ۱۳۶۴: ۱۱۹). شواهد باستان‌شناختی از چنین یادمان‌هایی در ایران به دوره اورارتویی در حوالی قرن نهم پ.م. در شمال غرب ایران باز می‌گردد، با این حال، تدفین‌های سلطنتی در مرکز شاهنشاهی هخامنشی یعنی پارس باستان، نقطه عطف ساخت چنین یادمان‌هایی به حساب می‌آید. اولین شکل تدفین سلطنتی دوره هخامنشی را کوروش پایه‌گذاری کرد. مقبره او بنایی آزاد در یک مجموعه کاخ و باغ (پردیس) بود که پس از آن در جاهای دیگری چون سازه دشت گوهر موسوم به تخت رستم یا تخت گوهر، بز پر و سارد

مورد تقلید واقع شد. داریوش اول گونه‌ای دیگر از سنت تدفین سطنتی را آغاز کرد که جانشینانش آنرا تا پایان دوره هخامنشی ادامه دادند. مقابر ایشان مشتمل بر بنایی دستکند و صخره‌ای بود که نمای حجاری شده فاختری با مضامین سلطنتی آنرا می‌آراست. فضای داخلی این مقابر متشکل از یک دالان بود که در آن یک یا چند سکوی دیگر تراشیده بودند. در کف سکوها تابوت‌های بزرگ سنگی دربرگیرنده جسد شاهنشاه و احتمالاً برخی از افراد خانواده او بود که پس از دفن با درب‌های بزرگ سنگی پوشیده می‌شدند. بنا به تصریح منابع کلاسیک اجساد به صورت مومیایی شده دفن می‌شدند (Hdt. 140; Strabo, 14.3.20; Arrian, 6, 29; Ibid, 4-7) اما تا کنون شاهدهی بر این مدعا به دست نیامده است. پس از فروپاشی نظام سیاسی هخامنشی، پارس عمدتاً توسط حاکمانی اداره می‌شد که بسیاری از سنت‌های سلطنتی هخامنشی را ادامه دادند. می‌توان انتظار داشت که سنن تدفینی نیز همچون دیگر سنن سلطنتی همچنان توسط این حاکمان تداوم یافته باشد. در مناطق مختلف فارس تدفین‌های یادمانی صخره‌ای متعددی کشف شده که غالباً به دوره مزبور تا پایان ساسانی منسوب شده‌اند. در این میان دشت مرو دشت بیشترین نمونه‌های چنین مدارکی را در خود جای داده است. مطالعه این مدارک بر اساس توصیفات دقیق باستان‌شناختی و سپس قرار دادن آنها در یک چشم انداز گسترده بر اساس بررسی‌های میدانی جدید، می‌تواند به درک بهتر ما از تحولات تاریخی این سده‌های تاریک (Wiesehöfer, 1994: 11) کمک کند. در حالی که اسناد تاریخی درباره پارس طی این دوران بسیار اندک و ناهمگون‌اند و هیچ پیشرفت شناختی را نوید نمی‌دهند (Ibid: 9)، داده‌های تدفینی با قابلیت گسترده تفسیری قادرند زوایایی از زندگی اجتماعی، بافت قدرت، مالکیت، اقتصاد، مذهب و هنر را روشن کنند (نک: Brown, 1971; Bartel, 1982; Chapman, 2003). علیرغم اینها، محققین دوره فراهخامنشی در فارس اغلب به این مدارک توجه زیادی نکرده و در عوض بر مطالعات سکه شناختی و متون کلاسیک تکیه کرده‌اند. مهمترین دلایل کم توجهی به این مدارک را باید در معضلات گاه‌شناختی موجود به انضمام عدم وجود یک مطالعه جامع فراگیر بر روی همه مدارک تدفینی قابل انتساب به این دوره جستجو کرد. بخشی از تدفین‌های دوران مزبور به شیوه دستکند صخره‌ای ایجاد شده‌اند و امکان مطالعه آنها بدون کاوش میسر است، لذا پروژه بررسی این تدفین‌ها، با تمرکز بر مطالعه جامع عرصه و چشم انداز، در بهار ۱۳۹۸ به انجام رسید. مقاله پیش رو بخشی از یافته‌های پژوهشی بررسی مزبور را ارائه خواهد کرد. به سبب گستردگی جغرافیایی منطقه بررسی شده، تعدد نمونه‌ها و نیاز به توضیح و تفسیر دقیق یافته‌ها، در این مقاله صرفاً به محوطه‌های تدفینی منسوب به دوره فراهخامنشی در نیمه شمال شرقی دشت می‌پردازیم (نقشه ۲) و درآینده نتایج حاصل از بررسی نیمه شمال غربی دشت ارائه خواهد شد. نگارنده به خوبی واقف است که این شواهد تدفینی تنها نماینده سنت‌های تدفینی راس هرم قدرت است و نتایج حاصله تنها می‌تواند برای مطالعه این بخش از ساختار اجتماعی مورد استفاده قرار گیرد، در حالیکه برای مطالعه ساختار کل هرم اجتماعی در ابعاد گوناگون باید به همه تدفین‌ها در اشکال مختلف آن (توده سنگی، چارچینه سنگی، چاله‌ای ساده، تابوتی، چارچینه آجری و ...) رجوع کرد.

۲. نگاهی به تاریخچه مطالعات مدارک تدفینی دوره فراهخامنشی در دشت مرو دشت

توجه به مدارک تدفینی مرتبط با دوره هخامنشی و پس از آن در مرو دشت، با مطالعات باستان‌شناختی در مقابر سلطنتی نقش رستم و تخت جمشید و نیز یادمان‌های تدفینی کوچکتر در دامنه کوه رحمت آغاز شد (Herzfeld, 1935; schmidt, 1939: 98-104; 1957: 115-123; 1970). مهم‌ترین کاوش‌های مرتبط با این دوران در منطقه، کاوش اشمیت (1970) در گورستان چشمه، کاوش هرتسفلد و کرفتر در تخت گوهر/تخت رستم (Kerfter, 1979 and as cited in: Bessac and Boucharlat, 2010) و کاوش صراف (۱۳۶۹) در تعدادی

از قبور کوه رحمت بوده است. علاوه بر کاوش‌ها، بررسی‌های محوطه‌های تدفینی دشت را نیز باید به این سیاهه افزود. واندنبرگ در دههٔ ۵۰ م. نخستین کسی بود که شمار زیادی از تدفین‌های دستکند مرو دشت را با عنوان کلی "استودان" معرفی کرد (Vanden Berghe, 1953; 1959)؛ دو دهه بعد، گال (1973) تعدادی از این نمونه‌ها را به همراه نمونه‌هایی از غرب ایران معرفی و مطالعه کرد؛ در همین اوان، کلایس پس از بررسی‌های دامنه‌دار خود در مرو دشت، سلسله مقالاتی منتشر کرد که در آنها اطلاعاتی از یادمان‌های تدفینی نیز ارائه داد (Kleiss, 1976; 1993a; 1993b; 1994). بوشارلا (1978) و ترومپلمن (1984) تدفین‌های منطقه را ذیل دورهٔ ساسانی مطالعه کردند؛ به دنبال آن، هوف در سه مقاله به این یادمان‌ها پرداخت. در مقالهٔ اول به توصیف و معضلات گاهشناختی برخی از این تدفین‌ها پرداخت (Huff, 1988) در مقالهٔ دوم مقابر دستکند جنوب استخر را معرفی کرد (Huff, 1989)؛ و سپس در مقاله‌ای مفصل تعدادی از سازه‌های مزبور را معرفی کرد و آنها را با سنن زرتشتی مرتبط دانست (Huff, 2004). بررسی‌های تیم دانشگاه لیون فرانسه به سرپرستی گنده (2011) اگر چه به منظور تبیین چشم انداز آثار هخامنشی دشت مرو دشت انجام شد، با این حال برخی یادمان‌های تدفینی را نیز پوشش داده و به آنها پرداخته. فرجامی‌راد (2013) ذیل مطالعات گونه‌شناختی تدفین‌های دوران تاریخی ایران، به برخی از آثار تدفینی دشت مرو دشت نیز ارجاع داده و تلاش کرده آنها را در چارچوبی گاهشناسانه طبقه بندی و معرفی کند. جعفری نیز در حد فاصل تخت جمشید و استخر تعداد قابل توجهی از انواع مختلف سنت‌های تدفینی را شناسایی کرد و آنها را در بازهٔ زمانی کلی هخامنشی تا قرون اولیهٔ اسلامی قرار داد (جعفری، ۱۳۸۶). همچنین باید به بررسی جامع تدفین‌های دشت مرو دشت توسط اعضای پژوهشی بنیاد پارسه-پاسارگاد در چند فصل متوالی اشاره کنیم که گزارش آن جهت مطالعه و ارجاع در اختیار نگارنده قرار نگرفته است.

۳. بررسی در دشت مرو دشت:

مرو دشت؛ دشتی آبرفتی و هموار در مرکز استان فارس با مساحتی بالغ بر ۲۰۰۰ کیلومتر مربع است که در میانهٔ کوه‌های کم ارتفاع زاگرس جنوبی با امتداد شمال غربی-جنوب شرقی قرار گرفته (نقشه ۱). این دشت تقریباً در بخش مرکزی حوضه آبخیز گُر و سیوند واقع شده، رود کر آنرا به دو بخش شمالی-جنوبی تقسیم می‌کند و رود سیوند از جبههٔ شمال شرقی به دشت وارد می‌شود و پس از پیوستن به کر در مرکز دشت، آنرا به دو بخش شمال شرقی و شمال غربی تقسیم می‌کند. محوطه‌های بررسی شده همگی در نیمهٔ شمال شرقی دشت و به عبارتی در کوهپایه‌های کوه رحمت قرار گرفته‌اند.

طرح پژوهشی بررسی عرصه و چشم‌انداز تدفین‌های دستکند صخره‌ای مرو دشت در زمستان ۱۳۹۸ و در راستای مطالعات رسالهٔ دکتری نگارنده تقدیم مراجع مربوطه شد و پس از کسب مجوز به شمارهٔ ۹۷۱۰۵۵۶۲، در بهار ۱۳۹۸ به انجام رسید. بررسی‌ها در سه سطح طراحی و اجرا شده است. در بخش نخست عرصهٔ اصلی اثر یا به عبارتی خود یادمان‌ها به دقت مورد بررسی و ثبت و ضبط قرار گرفتند، در مرحلهٔ دوم عرصهٔ پیرامونی شامل محوطهٔ اطراف هر اثر بررسی شد و در نهایت بررسی‌ها در حریم یک کیلومتری یادمان‌ها انجام شده است. برای کدگذاری محوطه‌ها از ترکیب حروف بزرگ و کوچک انگلیسی به همراه اعداد استفاده کرده‌ایم. کد/شناسه‌های مزبور پنج بخشی است؛ Ma کوتاه شدهٔ Marvdasht، PA کوتاه شدهٔ Post-Achaemenid، 2019 سال بررسی و عدد سه رقمی و حروف انگلیسی بعد از آن کد اختصاص یافته به محوطه است.

۳-۱. گاهنگاری یادمان‌های تدفینی

بدون شک توصیف و گاهنگاری پایهٔ اولیهٔ مباحث باستان‌شناختی است. ارائهٔ هر گونه تحلیل مبتنی بر تفسیر مدارک مادی بدون در دست داشتن یک چارچوب گاهشناختی (نسبی یا مطلق) پذیرفتنی نیست. بنابراین در

مقاله پیش رو علاوه بر توصیف باستان‌شناختی مدارک تدفینی، مدارک و شواهد گاهنگاری نسبی آنها نیز ارائه خواهد شد تا مجال پرداختن به تفاسیر تاریخی هموارتر شود.

مقابر دستکند صخره‌ای اغلب فاقد کتیبه همزمان با ساخت بنا هستند و غالباً از درون آنها مواد بر جای باستان‌شناختی بسیار کمی به دست می‌آید، در این شرایط گاهنگاری این دسته آثار بسیار دشوار و پیچیده بوده و لازم است تا محقق برای رسیدن به گاهنگاری مقرون به واقعیت، از چندین روش در کنار هم استفاده کند. به این ترتیب، در این پژوهش نیز به منظور گاهنگاری آثار، چندین شیوه در کنار هم مورد استفاده قرار است. الف) بررسی میدانی در عرصه و شعاع صد متری اطراف آثار به منظور گاهنگاری نسبی محوطه با توجه به احتمال وجود آثار فرهنگی نظیر سفال، ساختارها یا آثار قابل تاریخگذاری (ب) بررسی میدانی در حومه و شعاع یک کیلومتری اطراف مقابر به منظور شناسایی محوطه‌های استقرار مرتب و همزمان. پ) مطالعه شیوه‌های تکنیک تراش و پرداخت صخره. ت) مطالعه تزیینات بکار گرفته شده و گاهنگاری تطبیقی بازه زمانی استفاده از آن شیوه‌ها و مضامین هنری. ث) نهایتاً مطالعه سبک ساختار مقابر و مقایسه آنها با نمونه‌های تاریخگذاری شده.

گاهنگاری آثار با توجه به بررسی عرصه و چشم انداز آنها: محققین در سال‌های اخیر از روش‌های بدیعی برای گاهنگاری آثار یادمانی بخصوص مقابر فاقد تاریخ ساخت استفاده کرده‌اند. یکی از این روش‌ها بررسی حوزه پیرامونی یا چشم انداز این دسته از آثار بوده است. در این روش باستان‌شناسان بهترین راه برای گاهنگاری چنین آثاری را گاهنگاری سفال‌های شاخص و قابل تاریخگذاری موجود در سطح نزدیک‌ترین محوطه‌ها می‌دانند (Köroglu, 2007). بررسی برای یافتن چنین آثاری را باید در دو سطح عرصه و چشم انداز پیرامونی در حریم درجه دو و سه آثار انجام گیرد. در حالی که عرصه و حریم درجه یک نشاندهنده فعالیت‌های آیینی مرتبط با مراسم مقطعی برگزار شده برای متوفی است، محوطه‌های پیرامونی‌تر به وضوح ممکن است شواهدی از استقرارهای مرتبط همزمان، معابد و کاخ‌ها را آشکار کنند.

در بررسی‌های انجام شده در این تحقیق، روش نمونه برداری سفال‌ها به صورت نمونه برداری ساده‌اتفاقی بوده است. در این روش نمونه‌های شاخص و قابل تاریخگذاری با پیمایش بر سطح محوطه‌ها برداشت شده و پس از طراحی فنی با محوطه‌های شاخص کاوش شده از دشت مرودشت و یا سایر محوطه‌هایی که عموماً تاریخگذاری‌های مطلق از آنها ارائه شده مقایسه شده‌اند. این محوطه‌ها شامل تخت جمشید، دولت آباد مرودشت، تل ملیان، تل تخت پاسارگاد، جن جان، تل اسپید، تل نور آباد و کرانه‌های خلیج فارس هستند.

گاهنگاری با توجه به ابزار تراش: ابزار دندان‌دار/ شانه‌ای، بخصوص اسکنه یا قلم دندان‌دار، در دهه‌های اخیر و پس از مطالعات پیگیر نیلاندر شاخص مناسبی برای گاهنگاری یادمان‌های سنگی به حساب آمده است، این ابزار که قدیمی‌ترین شواهد استفاده از آن در پارس به کاخ اختصاصی یا کاخ P پاسارگاد و مقبره کوروش باز می‌گردد (Nylander, 1991: 1043-1048) تا دوره معاصر جزو لاینفک ابزار سنگ تراشان ایرانی بوده است، با این حال چگونگی استفاده، اندازه، ابعاد و تعداد شانه‌ها از جایی به جای دیگر و دوره‌های به دوره دیگر تفاوت‌های ظریفی وجود دارد که تا کنون چندان مطالعه نشده‌اند. اگر چه محققانی چون نیلاندر اثر این ابزار و سایر فنون سنگ تراشی دوره هخامنشی را مطالعه و منتشر کرده‌اند (نک؛ Nylander, 1965; 1966; 1970)، با این حال چنین مطالعات گسترده‌ای هرگز در مورد فنون سنگتراشی دوره فراهخامنشی و ساسانی انجام نشده. تنها مطالعه قابل توجه را مالکوم کالج در دهه ۷۰ میلادی انجام داد. وی با بررسی محدودی بر روی شاخص‌ترین آثار هنری دوره سلوکی و اشکانی، سیر تحول ابزار و فنون سنگتراشان این دوران را ردیابی

کرده است. او در این پژوهش نتیجه می‌گیرد که استفاده از اسکند دندانه‌دار و تکنیک‌های سوهان کاری از قرن اول میلادی کنار گذاشته شده و تنها از قرن سوم میلادی به بعد است که بار دیگر شاهد رواج استفاده از چنین ابزارهایی هستیم (Colledge, 1979). ممکن است این نتیجه‌گیری در مورد گستره جغرافیایی پارس باستان طی دوران مورد بحث نیز صادق باشد. بنابراین پس از بررسی کامل دشت مرو دشت و ثبت و ضبط نمونه‌های تدفینی مدنظر، مطالعه میدانی ما برای شناخت ابزار دندانه‌دار در محدوده بررسی در اولویت قرار گرفت. برای این منظور یادمانهایی با گاهنگاری مطلق و یا نزدیک به مطلق انتخاب شدند؛ از دوره هخامنشی مقابر سلطنتی در نقش رستم و تخت جمشید و از دوره ساسانی و اوایل اسلام نیز استودان‌های کوچک کتیبه-دار و نقوش برجسته سلطنتی در نقش رستم و نقش رجب پایه مطالعات را تشکیل دادند. نتیجه مطالعات به شناسایی نوع ابزارهای دندانه‌دار و تکنیک به کارگیری آنها در این یادمان‌ها انجامید. سپس به مطالعه اثر ابزار دندانه‌دار مورد استفاده در مقابر کوچک محدوده بررسی پرداختیم. نتیجه کار، شناسایی اثر این ابزار در برخی مقابر مورد مطالعه بود که با نمونه‌های ساسانی و هخامنشی مقایسه شده‌اند.

۳-۲. آثار بررسی شده

۱-۲-۳. Ma. PA. BuS. 2019. 104. محوطه تدفینی-استقراری تنگ زندان: بیشتر گزارش‌ها از این محوطه تحت عنوان آخور رستم یاد کرده‌اند، در حالیکه آخور رستم نام محوطه تدفینی-استقراری مجاور است که در ادامه به آن خواهیم پرداخت. تنگ زندان محوطه‌ای پایکوهی با وسعت افقی حدود سه و نیم هکتارست که در فاصله حدود پنج کیلومتری جنوب شرقی تخت جمشید واقع شده (نقشه ۲، شماره ۱۰۴). در اینجا پنج مقبره در بدنه صخره‌ای کوه در مساحتی به وسعت تقریبی ۱۰۰ متر مربع ایجاد شده‌اند. هر پنج سازه دارای ورودی مربع شکل‌اند که همگی در درون یک قاب حجاری شده فرورفته ایجاد شده‌اند. در بالای ورودی اتاقک شماره دو، فضای فرو رفته‌ای حجاری شده که ممکن است برای کار گذاشتن یک قرنیز تزئینی نظیر آنچه در بالای ورودی مقابر سلطنتی هخامنشی می‌بینیم باشد؛ دو طرف ورودی نمونه شماره یک، نیم ستون‌هایی تزئینی حجاری شده و نمونه شماره پنج ساده‌ترین و قابل دسترس‌ترین فضای مجموعه است. اتاقک شماره سه نیز در سمت چپ ورودی دارای فضای تراشیده شده‌ای به عمق حدود ۲۰ سانتی‌متر است (نک: Von Gall, 1974) (تصویر ۱). ابعاد ارائه شده (به متر) برای اتاقک‌های دستکند تدفینی در تنگ زندان به شرح زیر است (عبدی، ۱۳۸۴: ۷۷۱):

تنگ زندان یک: ۲،۱ عرض، ۱،۹ عمق، ۱،۱ ارتفاع؛ تنگ زندان دو: ۱،۵ عرض، ۱،۴ عمق، ۱ ارتفاع؛ تنگ زندان سه: ۲،۲۵ عرض، ۱،۸ عمق، ۱،۰۷ ارتفاع؛ ابعاد فضای تدفین سمت چپ در اتاقک تدفین: ۱،۸ طول، ۱،۲۵ عرض، ۰،۲۰ عمق؛ تنگ زندان چهار: ۱،۸ عرض، ۲،۱ عمق، ۱،۵ ارتفاع؛ تنگ زندان پنج: ۰،۹۰ عرض، ۰،۹۵ عمق، ۱ ارتفاع

نحوه تراش و مطالعات تطبیقی در مقبره یک و پنج: اگر چه به سبب عدم وجود امکانات صخره نوردی قادر به بازدید از مقابر دو و سه و چهار نشدیم با این حال توانستیم مقابر شماره یک و پنج را از نزدیک مطالعه کنیم. مقبره یک، پرکارترین نمونه تدفینی در این مجموعه و مشتمل بر اتاقک تدفین ساده‌ایست که ۲/۸-۲/۹ متر عرض، ۱/۹-۲/۲ متر عمق و ۱/۱-۱/۱۴ متر ارتفاع دارد. این مقبره در مقابل ورودی ایوان کوچکی دارد که ورودی مقبره در میانه آن با ابعاد ۱/۱ متر بلندا و ۰/۹۷ متر عرض قرار گرفته است. در دو سوی آن دو نیم ستون متصل به صخره به صورت قرینه تراش داده شده که دارای پایه مکعبی است که ساقه ستون مستقیماً بر روی آن قرار گرفته و تا ارتفاع ۱۲۰ سانتی‌متری بالا می‌رود. سرستون‌ها به شکل دو گاو پشت به هم داده هستند. نمای بیرونی مقبره دچار فرسایش شدیدی شده و علاوه بر اینکه بخش‌های زیادی از تزئینات آسیب دیده‌اند، مطالعه اثر ابزارها نیز امکان پذیر نیست، این نیم ستون‌ها اگر چه تقلیدی از نیم ستون‌های آرامگاه-

های سلطنتی هخامنشی هستند، اما جزئیات تکنیکی و اسلوب معماری بسیار متفاوت با آنهاست و شیوه اجرای فنی آنها نیز از نمونه‌های سلطنتی نازل‌تر است. این سر ستون‌ها آشکارا با نمونه‌های فراهخامنشی از ایران و گرجستان قابل مقایسه‌اند (عسکری چاوردی، ۱۳۹۱: ۱۶۵-۱۶۳؛ ۱۷۶-۱۷۴؛ Winfried and Andrei, 1995: 174, Abb. 170). اتاقک تدفین با کلنگ سنگ‌تراشی و اسکندۀ نوک تیز بزرگ تراش داده شده و در قسمت‌هایی نظیر سر در ورودی برای پاکتراش کردن سطح (جهت چفت شدن درب سنگی) از ابزار ظریف‌تر نظیر اسکندۀ نوک تیز ظریف و ابزار شانه‌ای یا دنداندار استفاده کرده‌اند. در کف ورودی اتاقک، نیمدایره‌ای به عرض حدود ۱۵ سانتی‌متر و عمق ۵ تا ۱۵ سانتی‌متر تراش داده شده که به انضمام فرورفتگی‌های لولایی بالا و پایین هر دو سمت ورودی شیوه چفت و بست در را نشان می‌دهند که شباهت زیادی به آرامگاه‌های سلطنتی هخامنشی دارد. محفظه تدفینی شماره پنج (تصویر ۱) در پایین‌ترین سطح صخره ایجاد شده و مشتمل بر یک ورودی مستطیلی به ابعاد ۹۰×۱۰۰ سانتی‌متر است که احتمالاً به وسیله یک تخته سنگ یکپارچه پوشیده می‌شده. اتاقک تدفین در پشت آن با ابعاد ۱۲۰ سانتی‌متر عرض، ۶۰-۷۰ سانتی‌متر عمق، و ۱۱۰ سانتی‌متر ارتفاع است. این اتاقک در اصل نیمدایره ایست که اگر چه می‌تواند یک جسد را به صورت جمع شده در خود جای دهد اما با نمونه‌های چهارگانه دیگر به لحاظ شکل، ابعاد و ابزار تراش متفاوت است. بررسی محدوده پیرامونی اثر: عرصه این محوطه تدفینی مملو از آثار مدفونی است که نشاندهنده محوطه‌ای در پیرامون تدفین‌ها به وسعت حدود پنج هکتار است. از این عرصه سفال‌های شاخص دوره فراهخامنشی بخصوص نمونه‌های مشابه با اواخر این دوره و نیز سفال‌های اوایل دوره ساسانی به دست آمده است (شکل ۱، شماره ۲).

در بررسی‌های بیشتر در شعاع یک کیلومتری مقابر نیز علاوه بر محوطه آخور رستم که در ادامه به آن می‌پردازیم، محوطه تاریخی بزرگی در فاصله ۵۰۰ متری جنوب غربی مقابر کشف شد. این محوطه استقرار با وسعت کنونی حدود هفت هکتار تنها بخش باقی مانده از یک استقرار بزرگ مقیاس تاریخی است که باغات و زمین‌های کشاورزی و منازل مسکونی آنرا تخریب کرده‌اند. جاده آسفالتی بین دو محوطه پیش گفته فاصله انداخته و بی شک بخش‌هایی از محوطه‌ها را تخریب کرده است. تمامی سفالینه‌های مکشوفه از این محوطه با سفالینه‌های هخامنشی و فراهخامنشی قابل مقایسه است. در حال حاضر برای این محوطه با توجه به مطالعات تطبیقی، می‌توان تاریخی بین اواخر دوره هخامنشی تا اواخر قرن دو میلادی را در نظر گرفت (شکل ۱، شماره ۱). احتمالاً ساخت مقابر تنگ زندان نیز، اندکی پس از آغاز استقرار در محوطه شروع شده و تا پایان دوران فراهخامنشی ادامه یافته است. در اولین بررسی‌ها، هرتسفلد (Herzfeld, 1935: 37-38) و واندنبرگ (Vanden Berghe, 1953:6-7, 1959: 45) این یادمان‌ها را استودان‌های غیرسلطنتی هخامنشی و با قید احتمال پس از آن دانستند. بعدها فون‌گال آنها را با قطعیت به دوره فراهخامنشی تاریخگذاری کرد و فضاهای تدفینی را نمونه‌هایی بین دو شیوه اتاقک تدفین و استودان دانست (Von Gall, 1974: 143; 1966-67: 28). هوف سپس این پیشنهاد را مطرح کرد که در این نمونه‌ها تغییرات ساختاری به سوی استودان‌های طاقچه‌ای قابل ردیابی و اثبات است (Huff, 2004: 595-592). مطالعات جدید علاوه بر تایید این نتیجه‌گیری، شواهد گاهشناختی متعددی را اضافه می‌کند. شواهد گاهشناختی در مقابر مطالعه شده، شامل اثر ابزار تراش و تکنیک حجاری، مشابهت‌های سبکی با مقابر سلطنتی هخامنشی و شیوه تزئین و اسلوب اجرای هنری به انضمام بررسی‌های پیرامونی اثر است.

۲-۲-۳. Ma.PA.Bus.2019.105A، مقبره آخور رستم (تصویر ۲): یا طبق آنچه اهالی می‌گویند؛ "آخور اسب ننه رستم"، مقبره دستکند صخره‌ای در فاصله یک کیلومتری غرب تنگ زندان است. در گزارش‌های

باستان‌شناسی اغلب نام این محوطه را به محوطه شرقی یعنی تنگ زندان داده و از توجه به این یادمان به کلی غافل شده‌اند. تنها اطلاعات منتشر شده درباره این یادمان، اشاره کوتاه کلایس در انتهای مقاله‌ایست که به محوطه‌های اطراف استخر می‌پردازد (Kleiss, 1994: 188-189). بدین ترتیب اطلاعاتی که در پی می‌آید اولین گزارش مبسوط منتشر شده از بررسی این یادمان در بافت باستان‌شناختی آن خواهد بود.

آخور رستم اتاکی تدفینی است که در یک بلوک بزرگ صخره‌ای مجزا در کناره جاده آسفالت تخته جمشید-آسماعیل آباد و در کوهپایه کوه رحمت قرار گرفته است. تخته سنگ مزبور در نمای جنوب شرقی که ورودی مقبره در آن قرار دارد به شکل تقریبی یک لوزی است که هر یک از اضلاع آن حدود ۴ متر است. دهانه ورودی به شکل طاق هلوچین کند با ارتفاع ۱۳۲ و عرض مقطع حدود ۱۰۰-۱۲۰ سانتی‌متر است. نکته بدیع در ساخت ورودی این مقبره، طراحی آن به شکلی است که احتمالاً در دو مرحله مسدود می‌شده، بنابراین می‌توان از یک درب دوجداره در اینجا سخن گفت. در نمای ورودی، مشابه تمامی آرامگاه‌های دیگر، قطعه سنگ یکپارچه‌ای در داخل دهانه جا می‌گرفته که با منگنه‌های فلزی یا به اصطلاح بست‌های آهنی ظریفی در بدنه ورودی چفت می‌شده است. درب پشتی یا دوم اتاکی به شیوه بدیعی بسته می‌شده است؛ در این جا با حفر مستطیلی در سقف اتاکی و نزدیک به سر در، امکان جا دادن یک قطعه سنگ یکپارچه به صورت کشویی از بالا فراهم شده است. پس از قرار دادن تخته سنگ در ریل بالای ورودی مقبره و فشار آن به سمت پایین، قسمت پایین این درب سنگی نیز درون آستانه‌ای به عمق حدود ۱۰ سانتی‌متر جای می‌گرفته است. فضای داخلی مقبره اتاکی تقریباً مستطیلی است که به سمت داخل مقبره از عرض آن کم می‌شود (تنگ‌تر می‌شود). طول یا عمق اتاکی حدود ۱۷۰ سانتی‌متر و ارتفاع آن در ورودی ۱۳۰ و در انتها کمتر از ۷۰ سانتی‌متر است که در نمای مقطع شباهت بسیاری به سکوه‌های تدفین آرامگاه‌های سلطنتی دارد.

ابزار تراش: فضای بیرونی مقبره نسبتاً پاکتراش بوده ولی امروزه فرسایش طبیعی و نقر انواع نقوش و یادگاری‌ها به آن حالتی زمخت داده است. برای صاف کردن این بخش فقط از تیشه، چکش نوک تیز و قلم نوک تیز استفاده شده. وضعیت داخل مقبره اندکی متفاوت است و مشابه غالب نمونه‌های غیرسلطنتی، پاکتراش نشده و برای تراش این قسمت از کلنگ نوک تیز و نیز اسکنه بزرگ نوک نیز استفاده کرده‌اند. مهم‌ترین اثر ابزارها در قسمت درگاه‌های ورودی دیده می‌شود. استفاده از اسکنه نوک تیز ظریف و متوسط، اسکنه دنداندار ظریف و متوسط، و قلم نوک تیز در این قسمت به وضوح دیده می‌شود. بررسی‌های پیرامون این اثر، شواهدی از محوطه‌ای در غرب و جنوب‌غربی را نشان می‌دهد که به شدت تخریب شده و تنها دو هکتار آن قابل تشخیص است. بررسی‌ها همچنین در محوطه شمال شرقی و به فاصله ۱۰ تا ۲۰۰ متری یادمان، شواهدی از یک محوطه کوهپایه‌ای را آشکار کرد که در مخروط دره مقابل واقع شده و علاوه بر سفال‌های پیش از تاریخ و اسلامی (۳۰ درصد سفالینه‌ها)، ما بقای یافته‌های سطحی آن را سفال‌های قابل تاریخگذاری به دوره هخامنشی و فراهخامنشی تشکیل می‌دهند. (شکل ۱، شماره ۳). کلایس با اذعان به دشوار بودن ارائه گاهنگاری برای این بنا، صرفاً با توجه به سر در قوسدار، تاریخ فرا هخامنشی را برای این بنا پیشنهاد داده است (Kleiss, 1994: 188-189). مطالعات حاضر شواهد دیگری را به نفع این گاهنگاری عرضه می‌کند. الف) مقطع طولی و نمای کلی دهانه مقبره مشابه با سکوه‌های تدفینی در مقابر سلطنتی هخامنشی بخصوص مقبره خشایارشا است با این تفاوت که در اینجا فضای تابوتی تدفین وجود ندارد و از کل فضا برای تدفین استفاده کرده‌اند ب) شیوه کشویی بسته شدن درب مقبره در اینجا مشابه شیوه‌ایست که در سازه آبی سنگ دختران از دوره هخامنشی دیده‌ایم ج) اثر ابزار دنداندار متوسط (مشخصه دوره فراهخامنشی) در مقبره به وفور قابل مشاهده است د) بررسی پیرامون اثر شواهدی از محوطه‌های استقرار هخامنشی (۴) و فراهخامنشی را نشان می‌دهد. با تجمیع شواهد بالا اگر چه باید تاریخ هخامنشی را نیز محتمل دانست اما از آنجا که در ادامه مقاله

در نفی امکان چنین برداشتی استدلال خواهیم کرد از تکرار آن در اینجا پرهیز کرده و بنابراین محتمل‌ترین تاریخ برای گاهنگاری این یادمان را دوره فراهخامنشی می‌دانیم.

۳-۲-۳. Ma.PA.Bus.2019.106 A-L، محوطه برزن شمالی تخت جمشید: محوطه بزرگی در شمال-غربی صفة تخت جمشید است که به محوطه‌های غربی‌تر نظیر معبد موسوم به فرتکه، محوطه بزرگ غربی این معبد، گورستان چشمه و سایر آثار موجود تا تل جلیان پیوسته است. تراکم بسیار بالای آثار مشهود و مدفون در این محدوده که تنها بخش‌های بسیار محدودی از آن کاوش شده، نشان‌دهنده وجود ساختارهای بسیار گسترده تدفینی، یادمانی، مسکونی، به انضمام معادن، محوطه‌های کارگاهی-صنعتی، کانال‌ها و سازه‌های آبی است که متعلق به دوران هخامنشی و غالباً فراهخامنشی هستند (Gondet, 2011: 185-235; Gondet et al. 2018 همچنین برای کسب اطلاعات جامع از کتابشناسی فعالیت‌های باستان‌شناسی انجام شده در این محوطه نک؛ Askari Chaverdi and Callieri, 2017). باستان‌شناسان از این محدوده با عنوان بخشی از محوطه سلطنتی یاد کرده‌اند که احتمال دارد گستره آن در دوره هخامنشی و پس از آن تا نقش رستم می‌رسیده (Gondet, 2011: 164; Boucharlat et al., 2012) و در دوره فراهخامنشی بخش مسکونی شهر پارسه بوده است (Gondet et al., 2018: 27).

الف) Ma.PA.Bus.2019.106B، اتاقک تدفین برزن شمالی (تصویر ۱): به فاصله ۵۲۰ متری زاویه شمال شرقی سکوی تخت جمشید و در انتهای دره کوچک مرکزی در برزن شمالی یک اتاقک کوچک صخره-ای در دیواره عمودی صخره ساخته شده است. در مورد این اتاقک بجز طرح کلیس هیچ اطلاعات دیگری منتشر نشده است (Kleiss, 1976: 139, Abb. 10). دهانه ورودی، چهار ضلعی نزدیک به مربعی است که ۶۵×۷۰ سانتی‌متر است که سه جهت بالا، چپ و راست آنرا با تراش قابی به عرض ۲۰ سانتی‌متر و عمق حدود ۲ سانتی‌متر زینت داده‌اند. آستانه درب ورودی حدود ۲۰ سانتی‌متر عرض دارد و ۸ سانتی‌متر بالاتر از کف اتاقک است، به همین ترتیب شیاری با عرض ۲۰ و عمق ۶-۷ سانتی‌متر در کنار آستانه ورودی نقر شده که از آن برای جا انداختن درب سنگی فضا استفاده می‌شده است. آثار لولای تراشیده شده در بالا و پایین همین بخش نشان می‌دهد که درب چپ گرد و یک لنگه‌ای بوده است. اتاقک مزبور ۱۲۰ سانتی‌متر طول، ۷۳ سانتی‌متر عرض و ۷۰ تا ۸۰ سانتی‌متر ارتفاع دارد. آثار ابزار دندان‌های در برخی قسمت‌ها بخصوص اطراف سر در ورودی مشاهده شد.

ب) Ma.PA.Bus.2019.106C، مقبره دستکند صخره‌ای (تصویر ۱): در منتهی الیه ضلع غربی لبه دره برزن شمالی، چند صخره منفک از کوه بر روی دامنه قرار دارد. فاصله آنها تا نزدیک‌ترین نقطه به سکوی تخت جمشید حدود ۹۸۰ متر است. بر ضلع عمودی صخره بزرگی به ارتفاع حدود پنج متر در اینجا اتاقکی در دل صخره تراشیده شده است که بی شک کاربرد تدفینی داشته. کلیس در بررسی کوهپایه رحمت آن را دیده و بطور بسیار مختصر ابعاد ورودی، محل قرارگیری و یک طرح از آن ارائه داده اما پس از او هرگز مورد بررسی قرار نگرفته است (Kleiss, 1976: 139, Abb. 10). دهانه ورودی اتاقک رو به جنوب‌غربی و مشتمل بر مستطیلی به ابعاد ۶۸×۸۰ سانتی‌متر است که بیش از ۲/۵ متر بالاتر از سطح پایه صخره قرار دارد. اطراف دهانه ورودی را دو قاب مستطیلی حجاری شده به صورت پلکانی فراگرفته که تمامی سطح آن پاک‌تراش شده و اثر تیشه دندان‌های در بخش‌های سالم به وفور دیده می‌شود. در آستانه ورودی، مستطیلی با ابعاد ۱۰×۴۰ و عمق متوسط ۱۰ سانتی‌متر دیده می‌شود که محل قرارگرفتن نرینگی پایه درب سنگی بوده است. اطراف دهانه ورودی همچنین در سه جانب (بالا، چپ و راست)، حفره‌هایی وجود دارد که محل قرارگیری منگنه‌های

فلزی برای چفت و بست درب سنگی مقبره‌اند. اتاقک تدفین این مقبره، فضایی با ابعاد حدود ۱۲۵×۱۵۰ با ارتفاع متوسط ۸۰ سانتی‌متر است که کاملاً به صورت زیره تراش رها شده است.

(ج) Ma.PA.Bus.2019.106L: ارزیابی‌هایی کوتاه بر یک بنای ناشناخته (یک مقبره؟): هرتسفلد در بررسی‌های پیرامون تخت جمشید در منتهی‌الیه برزن شمالی، درگاهی سنگی با نقش دو ملازم/خدمتکار را یافت. این درگاه شبیه نمونه‌های موجود در بناهای روی صفا و قطعاً هخامنشی بود (Herzfeld, 1929: 33). کاوش‌های بعدی او در اطراف همین درگاه که هیچگاه نتایجش را منتشر نکرد نشان داد که این درگاه بر روی هیچ شالودهٔ مستحکمی استوار نیست و مستقیماً بر روی قطعات بزرگ سنگ‌های تراشیده‌ای استوار است که روزگاری آنرا از بناهای بالای سکوی تخت جمشید به اینجا منتقل کرده بودند (Schmidt, 1953: 55-56, fig. 17 E,F,G). مرمنگران ایتالیایی تخت جمشید بعدها کشف کردند که این درگاه و سنگ آستانهٔ زیر آن متعلق به اتاق شمال غربی کاخ تچر است و آنرا به همراه سایر قطعاتی که از قصر ابونصر آورده بودند در جای اصلی خود قرار دادند (Tilia, 1972: 55). از بنای مزبور بدون اینکه هیچ گزارش یا تحلیل باستان‌شناختی در دست باشد، امروزه تنها گودال بزرگی در منتهی‌الیه شمالی برزن شمالی و فاصلهٔ ۴۳۰ متری تختگاه دیده می‌شود. بررسی‌های ژئوفیزیک در دو دههٔ گذشته در محدودهٔ پایکوهی برزن شمالی منجر به معرفی هیچ محدودهٔ استقرار یا ساخت و سازهای پیوسته نشده است، بنابراین این بنای از دست رفته احتمالاً تک بنای منفردی بوده است که در مرکز یک بافت گستردهٔ تدفینی ساخته شده. اندازهٔ کوچک بنا، عدم پیوستگی با آثار دیگر، قرار گرفتن آن در بافتی تدفینی و نیز شیوهٔ ساخت غیر مستحکم و بدون پی یا شالوده که بطور ضمنی نشاندهندهٔ غیر مسکونی بودن آنست؛ همگی این احتمال را مطرح می‌کنند که در اینجا با بنایی تدفینی سر و کار داریم. این بنا می‌توانسته هم در ارتباط با مراسم تشییع جنازه و سایر رسوم پیوسته با تدفین مردگان عمل کرده باشد و هم خود به مثابهٔ یک مقبرهٔ کوچک آزاد ساخته شده باشد. گاهنگاری این بنا با توجه به استفادهٔ مجدد از مصالح کاخ‌های تخت جمشید، بدون شک در دورهٔ فراهخامنشی قرار می‌گیرد.

۱-۳-۲-۳. گاهنگاری مقابر برزن شمالی: در اینجا غالب شواهد گاهشناختی آشکارا شواهدی از دورهٔ فراهخامنشی را ارائه می‌کند. الف) این یادمان‌ها در نزدیکی معادن سنگ هخامنشی قرار دارند، بنابراین ساخت آن باید پس از متروک شدن معدن صورت گرفته باشد. ب) در این مقابر اثر ابزار شانه‌ای یا دندانه‌دار به وفور مورد استفاده قرار گرفته است. اثر ابزار مزبور از نمونه‌های مطالعه شدهٔ هخامنشی زمخت‌تر است با این حال تفاوت آشکاری با اثر همین ابزار در استودان‌های کتیبه دار و نقوش برجستهٔ مطالعه شدهٔ ساسانی دارد. این شاهد نشان می‌دهد که بنا به احتمال در دوره‌ای نزدیک به دورهٔ هخامنشی ساخته شده. ج) در این مقابر مطالعهٔ شیوهٔ بسته شدن در، در عین شباهت به نمونه‌های هخامنشی، مرحلهٔ جدیدتری را نشان می‌دهند.

استراتژی بررسی ما در اینجا به دلیل وسعت بسیار زیاد محوطه و چند دوره‌ای بودن آن به محوطه‌های کوچک شعاع ۱۰۰ متری اطراف آنها محدود شد. با توجه به عدم وجود سفالینه‌های شاخص هخامنشی و ساسانی در محوطهٔ اطراف این یادمان‌ها و در عوض کشف تعدد قابل ملاحظه‌ای از نمونه‌های شاخص فراهخامنشی (شکل ۱، شماره ۴/۱ و ۴/۲)، می‌توان گاهنگاری این بناها را با احتمال بیشتری در دورهٔ فراهخامنشی مدلل کرد. به علاوه تمامی این یادمان‌ها در بافت متراکمی از آثار فراهخامنشی قرار گرفته‌اند. معبد فرتکه و محوطهٔ بسیار بزرگ شمالی آن، بنای کوچک ساخته شده با استفاده از مصالح کاخ‌های هخامنشی، چند نقش برجستهٔ کوچک آیینی (جعفری، ۱۳۸۶: ۲۰۰-۱۹۴) و گورستان چشمه در این محدوده همگی شواهدی از دورهٔ فراهخامنشی ارائه کرده‌اند. به این مدارک می‌توان کتیبه‌های یونانی در معادن سنگ استفاده شده در محوطه را نیز اضافه کرد؛ نمونه‌هایی که هم گاهنگاری هخامنشی و هم فراهخامنشی برای آنها مدلل شده است (برای اطلاعات بیشتر نک: PuglieseCarratelli, 1966: 31-36 ; Curtis and Razmjou,

2015: 159-160; Pompeo, 2005: 54). بنابراین، گاهنگاری یادمان‌ها با توجه به چشم انداز آثار می‌تواند با احتمال بسیار قوی در طول دوره فرا هخامنشی قرار گیرد.

۳-۲-۴. Ma.PA.Bus.2019.108A، محوطه تدفینی دشت گوهر؛ مقابر لانه طاووس (تصویر ۲): با دور زدن دامنه‌های غربی کوه رحمت و چرخش به سمت شمال غربی، آثار مهمی از دوران تاریخی در این کوهپایه دیده می‌شوند که نقش رجب و دامنه‌های جنوبی شهر استخر در این میان مهم‌ترین آثار شناخته شده هستند. سایر آثار موجود شامل چندین محوطه برداشت سنگ آهک (معدن)، بقایایی از کانال آب استخر-برزن شمالی و نیز چند یادمان تدفینی دستکند است که کمتر به آنها توجه شده.

مهم‌ترین عارضه باستان‌شناختی در دشت گوهر بنای هخامنشی موسوم به تخت رستم یا تخت گوهر است. این بنای یادمانی شامل سازه مطبق ساخته شده از سنگ‌های خشکه چین مشابه پایه آرامگاه کوروش و یا کعبه زرتشت است (برای آشنایی بیشتر نک؛ رستمی، ۱۳۹۴؛ Bessac and Boucharlat, 2010). علاوه بر آن در این محدوده بقایایی از یک کاخ هخامنشی شناسایی شده است (Tilia, 1974a: 200-204). بدین ترتیب دشت گوهر یکی از محوطه‌های سلطنتی هخامنشی محسوب می‌شود که ممکن است کارکردی آیینی داشته و یا به عنوان یک پردیس سلطنتی عمل می‌کرده (Trümpelmann, 1988: 103 and Abb. 13, 20). در محدوده پایکوهی مجاور تخت گوهر چندین معدن سنگ هخامنشی قرار دارد که از اهمیت آن در دوره هخامنشی حکایت دارد. اینکه آیا از این معادن برای ساخت و سازهای سلطنتی دشت گوهر استفاده شده یا نه هنوز اطلاعی نداریم و این فرضیه نیازمند انجام مطالعات آزمایشگاهی و سنگ شناسی است اما با توجه به فاصله کم حدود ۵۰۰ متری این محوطه‌ها که می‌توان از آن با عنوان محوطه‌های سلطنتی یاد کرد، احتمال ارتباط این دو محوطه منتفی نیست. کوهپایه دشت گوهر به چهار دره از جنوب به شمال تقسیم می‌شود که در دامنه‌های آنها معادن سنگ هخامنشی شناسایی شده است. سومین دره از جنوب در برگیرنده یک معدن بزرگ سنگ و تعدادی اتاقک دستکند تدفینی است که در عرصه همین معدن شکل گرفته‌اند. فاصله خطی این دره تا بنای تخت رستم/تخت گوهر حدود ۸۵۰ متر، فاصله آن تا تخت جمشید حدود ۳۵۰۰ متر و فاصله‌اش تا نقش رستم حدود ۳۲۰۰ متر است. در دره کوچکی که امروز پشت رستوران لانه طاووس قرار گرفته بلوک‌های سنگ متصل به کوه یا منفردی دیده می‌شود که بقایای یک معدن متروک هخامنشی تشخیص داده می‌شود. در اثر برداشت سنگ در ارتفاع حدود ۳۰ متری از بستر دره تراس‌های مطبقی به وجود آمده که در دیواره عمودی یا سطح و رویه افقی برخی از آنها فضای کافی و مناسب برای ساخت تدفین‌های دستکند فراهم شده است. بدین ترتیب سه اتاقک دستکند در اینجا ایجاد شده که در ادامه به معرفی آنها می‌پردازیم.

مقبره یک: در جانب شمالی دره و ارتفاع حدود ۲۰ متری از کف دره با دهانه رو به جنوب قرار گرفته و حدود ۱۵۰ سانتی‌متر بالاتر از صخره پایه تراشیده شده است. ابعاد ورودی ۹۰×۷۰ سانتی‌متر است که در قسمت داخلی آن لولای تراشیده شده در جوانب بالا و پایین سمت راست به انضمام شیاری به طول ۵۰ و عمق حدود ۷ سانتی‌متر نشان می‌دهد که درب آن سنگی و راست گرد بوده است. در جوانب پاکتراش شده ورودی آثار رنگ قرمز-صورتی قابل مشاهده است که امکان دارد بقایای یک چسب درزگیر یا ملات خاص برای محکم کردن درب سنگی باشد. فضای داخلی اتاقک کمی بیش از دو متر مربع است به نحوی که ۱۸۵ تا ۱۷۰ سانتی‌متر عرض و ۱۱۰ تا ۱۲۵ سانتی‌متر عمق دارد. ارتفاع آن از کف حدود ۱۰۰ سانتی‌متر است. این اتاقک در مقطع، پلان و شیوه بسته شدن در، شباهت آشکاری با آرامگاه‌های سلطنتی نقش رستم و تخت

جمشید دارد. بیشترین اثر ابزار تراش باقی مانده در این مقبره، اثر تیشهٔ سنگ تراشی و اسکنهٔ نوک تیز درشت و متوسط است.

مقبرهٔ دو: در ارتفاع حدود ۳۰ متری جانب جنوبی دره با دهانهٔ رو به شمال غربی است. در این جا از تراش مقعر دیوارهٔ عمودی یک بلوک سنگی بسیار بزرگ برای ساخت مقبره استفاده شده است. این بلوک سنگی در بالا حدود ۳×۲٫۷ متر مساحت دارد و برش‌هایی در همهٔ جوانب آن نشان می‌دهد که معدن کاران قصد برداشت سنگ‌های آن را داشته‌اند اما نیمه کاره رها شده. این مقبره به سبب تلفیق دو گونهٔ ساختاری تدفین در درون اتاقک دستکند و تابوتی دستکند در فضای باز مود توجه و اشارهٔ ضمنی محققین قرار گرفته است (Vanden Berghe 1953:7; Boucharlat 1978: 366). اتاقک تدفین به شکل یک بیضی ناقص با عرض بیشینهٔ ۱۵۰ سانتی‌متر و عمق طولی ۲۱۰ سانتی‌متر است که در مجموع حدود ۲٫۵ متر مربع مساحت دارد و ارتفاع آن در بیشترین حالت به ۹۰ سانتی‌متر می‌رسد. مقطع طولی آن شبیه سکوه‌های تدفین در مقابر سلطنتی است و به صورت زبره تراش رها شده. دهانهٔ ورودی ۵۷×۸۰ سانتی‌متر است که با درب یکپارچهٔ سنگی مسدود می‌شده. وجود حفرهٔ پاشنهٔ در و همچنین شیاری نقر شده به طول ۸۰، عرض ۱۰ و عمق ۵ سانتی‌متر در امتداد پاشنه که برای جا انداختن لولای سنگی مورد استفاده بوده است، مشابه شیوه‌ایست که علاوه بر مقابر سلطنتی در بعضی از مقابر معرفی شده در این نوشتار نیز دیده می‌شود.

این مقبره علاوه بر اتاقک مورد بحث، دو فضای تدفینی دیگر نیز دارد که هر دو به شکل تابوتی و دستکند ساخته شده‌اند: یکی در فضای مقابل یا ایوان اتاقک و دیگری بر روی بام آن. نمونهٔ مقابل مقبره، مستطیل پاکتراشی است که حدود ۱۹۵ سانتی‌متر طول، ۶۵ سانتی‌متر عرض و ۷۰ سانتی‌متر عمق دارد. لبه‌های آن حاشیهٔ تراش خورده‌ای به عرض ۵ تا ۷ و عمق ۲۰ سانتی‌متر است که برای قرار گرفتن در پوش سنگی تعبیه شده بودند. بر روی بام مقبره نیز یک فضای مستطیلی به ابعاد ۱۷۰×۶۵ و عمق متغیر ۷ تا ۵۵ سانتی‌متر ایجاد شده که جای هیچگونه درپوشی بر روی آن تعبیه نشده. با توجه به آثار قلم و تیشهٔ سنگ‌تراشی در مجاورت شرقی این فضا، سازندگان قصد تراش فضای مشابهی را داشته‌اند که در مراحل اولیه رها شده. این نمونه‌ها هرگز به اتمام نرسیده و بنابراین فرض استفاده از آنها برای در معرض هوای آزاد گذاری جسد منتفی است.

مقبرهٔ سه: این سازه اندکی پایین‌تر از مقبرهٔ پیشین و در فاصلهٔ حدود ده متری غرب آن واقع شده است. اتاقک در بدنهٔ عمودی صخره‌ای ساخته شده که پیش‌تر از دل آن قطعات سنگ معدنی برداشت شده و داغ گوه‌های مستطیلی و آثار تراش به وضوح بر آن دیده می‌شود. در اثر این برداشت سنگ، فضای مقابل درگاه مقبره به صورت ایوان کوچکی درآمده که دسترسی به آنرا آسان می‌کند. این فضا حدود ۸ تا ۱۳ سانتی‌متر از آستانهٔ در پایین تر است و کمتر از یک متر مربع مساحت دارد. حفرهٔ ورودی مقبره مستطیلی به ابعاد ۳۵×۵۰ سانتی‌متر است. در جانب چپ ورودی در داخل، دو برجستگی دایره‌ای برای قرار گرفتن درب سنگی تراشیده‌اند که از نظر سبک و شیوهٔ بسته شدن، تفاوت قابل ملاحظه‌ای با دو مقبرهٔ دیگر دارد. تمامی فضای ایوان و ورودی پاکتراش شده اما تنها می‌توان آثار قلم نوک تیز سنگ تراشی را در آن تشخیص داد. اتاقک به شکل دایرهٔ ناقصی با قطر عرضی ۲۰۰ و بیشینهٔ عمق (قطر طولی) ۱۵۵ و ارتفاع بیشینهٔ ۱۱۰ سانتی‌متر است. بدین ترتیب مساحت آن حدود سه مترمربع است که در پلان (کف) به دو قسمت تقسیم می‌شود؛ قسمت انتهایی حدود ۵±۲ سانتی‌متر از قسمت جلویی گودتر است و ممکن است محل قرار گرفتن جسد را نشان بدهد. مقطع طولی آن مشابه با سکوی تدفین یا دالان ورودی برخی آرامگاه‌های سلطنتی است. بر روی دیوارهٔ غربی و جنوبی اتاق مقبره شواهدی از حروف شبیه حروف آرامی یا پهلوی دیده می‌شود که به شدت تخریب شده و آتش افروزی در داخل اتاقک امکان برداشت دقیق و خوانش آنها را سلب کرده است.

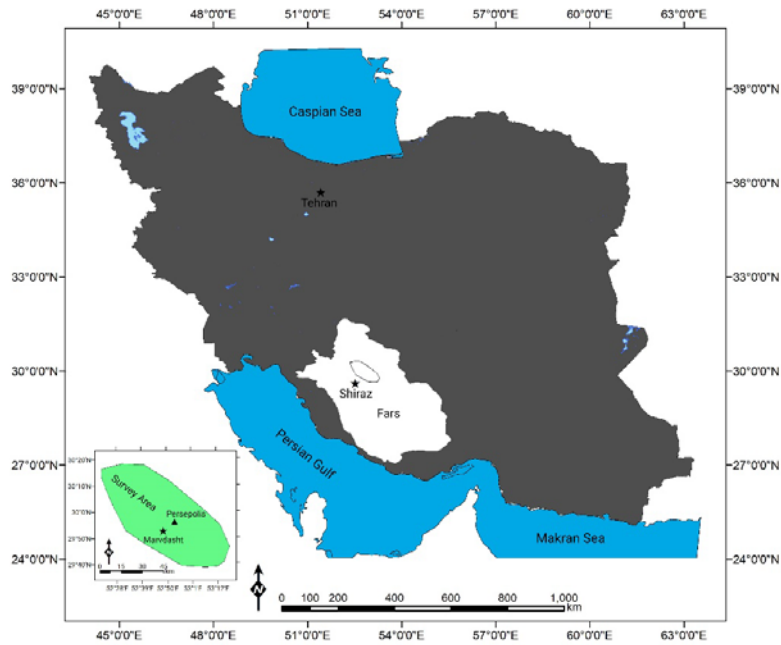
۳-۲-۴-۱. گاهنگاری مقابر: کلایس بدون توجه به تفاوت‌های سبک شناختی و سایر استدلال‌هایی که در ادامه می‌آوریم تاریخ هخامنشی را پیشنهاد می‌دهد (kleiss, 1976: 138). مطالعه حاضر با ذکر دلایلی نتیجه او را رد می‌کند. این مقابر بخصوص نمونه دو و سه در پلان و مقطع شباهت بسیاری با آرامگاه‌های سلطنتی در نقش رستم و تخت جمشید دارند (Ibid: 137) و احتمالاً متأثر از همان الگو ساخته شده‌اند اما از آنجاکه این مقابر، همانند نمونه‌های برزن شمالی، در یک معدن متروکه هخامنشی ایجاد شده‌اند (Ibid)، بنابراین در وهله اول به لحاظ زمانی بر آنها تقدم دارند. با این حال، حتی اگر این معدن در اوایل دوره هخامنشی هم متروک شده باشد امکان ساخت تدفین یادمانی در فاصله بسیار کمی از سه محوطه سلطنتی و تدفینی (نقش رستم، تخت جمشید و تخت گوهر) وجود نخواهد داشت. چگونه ممکن است در محدوده زمین‌های سلطنتی و دارایی ملکی و معدنی آن، کسی بجز شاهنشاه اجازه ساخت و ساز پیدا کند؟ پاسخ اگر خانواده سلطنتی شامل شاهزادگان یا همسران شاهنشاه باشد همچنان منتفی است؛ چرا که تا کنون هیچگونه مقبره غیر سلطنتی هخامنشی از دشت مرودشت شناسایی نشده است. مطالعه سبک‌شناختی در اینجا نیز مرحله پس از نمونه‌های پیش گفته را نشان می‌دهد: عدم وجود سکوی تدفین و تابوت‌های سنگی در داخل مقبره، عدم وجود آثار تیشه ظریف دندان دار و عدم وجود فضاهای چندگانه در مقبره از جمله شواهد منفی سبک‌شناختی هستند. به همین ترتیب، نه تنها هیچ شاهد گاه‌شناختی قوی که نشان‌دهنده گاهنگاری مجموعه در دوره ساسانی یا اوایل اسلامی باشد در دست نداریم بلکه تفاسیر ادراکی که ساخت این گونه مقابر را در دوره هخامنشی منتفی می‌کند برای دوره ساسانی نیز مصداق دارد. در بررسی پیرامونی، قطعات معدود سفالی بسیار فرسوده و ساییده شده‌ای به دست آمده که اگر چه در میان آنها نمونه‌هایی شاخص با لعاب قرمز و قابل انتساب به دوره هخامنشی و پس از آن وجود دارد (شکل ۱، شماره ۵) اما از آنجاکه این محوطه یک معدن سنگ هخامنشی و پس از آن محسوب می‌شود، ممکن است نشان‌دهنده گاه‌شناختی معدن باشند تا مقابر. گاه‌شناسی تطبیقی این مقابر با نمونه‌های دیگر در ایران نیز نشان‌دهنده تاریخ پس از هخامنشی است. مقبره شماره سه در اینجا شباهت‌هایی با برخی مقابر الیمایی دارد (حیدری، ۱۳۷۷: طرح شماره دو) و تابوت‌های سنگی مقبره دو نیز مشابهت ساختاری بسیاری با نمونه‌های غرب ایران (همچون فخریکا، کر و کیچ و قیزقاپان) را نشان می‌دهند (Edmonds, 1934; Herzfeld, 1941: fig 310; Huff, 1971) در یک جمع بندی کلی می‌توان گفت؛ این مقابر در دوره‌ای نزدیک به پایان دوره هخامنشی و پس از آن ساخته شده است. برای این نتیجه‌گیری پنج شاهد اثباتی در بالا اقامه شده است که در دو مورد به نفع تاریخگذاری فراهخامنشی است و در سه مورد گاهنگاری هخامنشی و ساسانی را سلب می‌کند.

۴. نتیجه

پارس، قلب شاهنشاهی هخامنشی و یکی از مهمترین ایالات آن تا پایان دوره مزبور محسوب می‌شد. دشت مرودشت در مرکز این استان دست کم از دوره کمبوجیه به بعد، مرکز ساخت و سازهای عمده سلطنتی بود. این منطقه طی دوران پس از سقوط شاهنشاهی هخامنشی همچنان مهم‌ترین مرکز سیاسی ایالت پارس باقی ماند. در حاشیه دشت مدارک تدفینی قابل توجهی به شکل مقابر دستکند صخره‌ای در اشکال منفرد یا مجتمع تدفینی ساخته شده که بر گاهنگاری آنها اتفاق نظر کلی وجود ندارد و تا کنون مورد بررسی جامع گاه‌شناختی-تفسیری قرار نگرفته‌اند و اطلاعات ما از برخی از اینها از چند سطر تجاوز نمی‌کند. نظر به توضیحات بالا و در راستای اهداف و فرضیات پژوهشی مطرح شده درباره ساختار قدرت در دوره فراهخامنشی، از آنجا که مدارک تدفینی به شکل یادمان‌های دستکند عموماً در ارتباط ساختاری با راس هرم

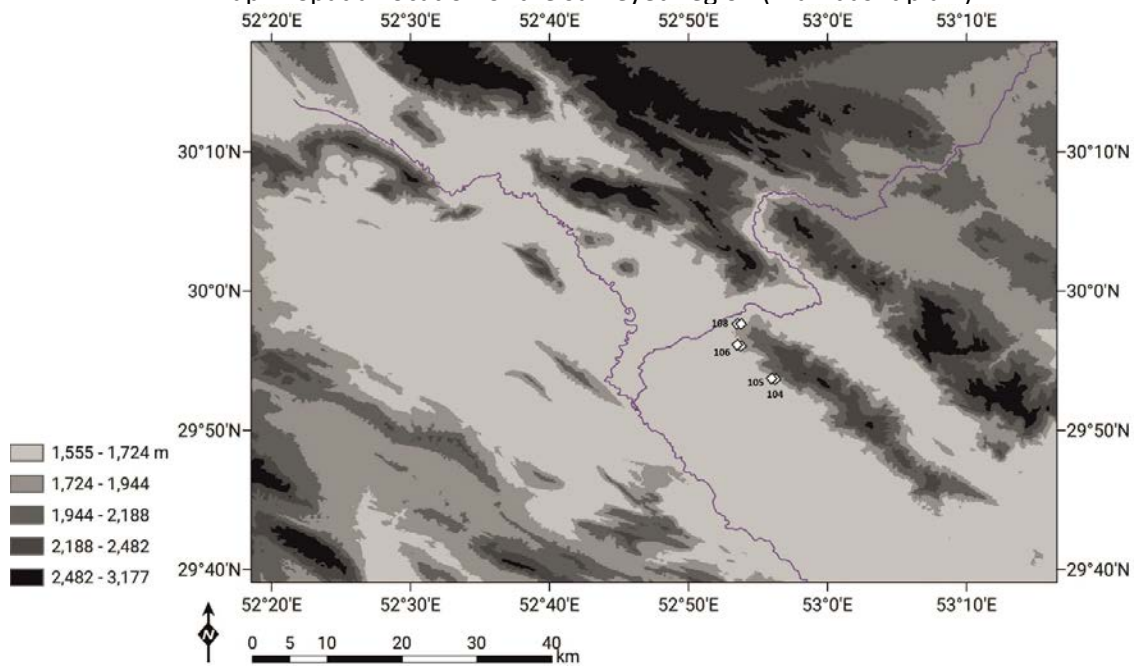
قدرت اجتماعی هستند، پروژه بررسی میدانی این یادمان‌ها در بهار ۱۳۹۸ به انجام رسید. نتیجه فاز اول مطالعات در نیمه شرقی دشت در مقاله حاضر ارائه و تلاش شد در خلال توصیف باستان‌شناختی این مدارک چارچوب گاه‌شناختی آنها نیز با توجه به شواهد مختلف ترسیم شود. بررسی‌های انجام گرفته در عرصه این یادمان‌های تدفینی نه تنها منجر به توصیف دقیق و ثبت جزئیاتی از آنها شده، بلکه با تجمیع شواهد گاه‌شناختی سعی کرده است تاریخگذاری نسبی قابل قبولی برای آنها ارائه دهد. شیوه‌های بکار گرفته شده در اینجا شواهدی در جهت استدلال‌های گاه‌شناختی فراهم کرده که دست کم تا کشف شواهد جدید یا مطالعات آزمایشگاهی آینده، جایگاه قابل اتکایی در برآوردهای گاه‌شناختی خواهد داشت. در نهایت می‌توان اینگونه برآورد کرد که نمونه‌هایی که در آنها اثر ابزار دندان‌دار، قاب متداخل درگاه ورودی، شیوه چفت و بست مشابه با نمونه‌های مقابر هخامنشی، پلان و مقطع مشابه با نمونه‌های سلطنتی و فضای تدفین تابوتی در داخل یا مقابل اتاقک تدفین دارند، در بازه زمانی نزدیک‌تری به دوره هخامنشی قرار دارند و نمونه‌هایی که این مشخصه‌ها در آنها کمتر دیده می‌شود در بازه زمانی نزدیک‌تری به دوره ساسانی قرار می‌گیرند. بررسی‌های بیشتر در محدوده پیرامونی و حریم آثار نیز ارتباط قوی آنها با محوطه‌های پیرامونی را نشان داده است. از آنجا که این مقابر با توجه به جمع مدارک مثبت و منفی در دوره فراهخامنشی گاه‌نگاری می‌شوند لذا با توجه به شواهد استفاده از ابزار دندان‌دار در این آثار می‌توان مطالعات جدیدی را به منظور شناخت نوع، اندازه و تکنیک کار با این ابزار آغاز کرد. در محوطه‌هایی که در آنها تعدد مقابر دستکند را شاهدیم و می‌توانیم از آنها به عنوان مجتمع‌های تدفینی یا شهر مردگان یاد کنیم، امکان مطالعه شیوه‌های تراش سنگ و سنن تدفینی در یک بازه زمانی طولانی وجود دارد. شواهد ما برای گاه‌نگاری متاخرتر این نمونه‌های ساده و کوچک در متن بحث شده و از تکرار آنها در اینجا پرهیز می‌کنیم. بر اساس مشاهدات ما تدفین‌های کوچک مقیاس متاخر در این مجموعه‌ها، هیچگونه شواهدی از اثر ابزار دندان‌دار و سایر مولفه‌های نامبرده در بالا را نشان نمی‌دهند. با این نتیجه‌گیری و متاخر دانستن مقابر کوچک‌تر، احتمال تحول سبک تدفین کامل به تدفین استودانی در منطقه مورد بررسی، طی دوران متاخر فراهخامنشی مطرح می‌شود؛ فرضیه‌ای که پیش‌تر نیز توسط هوف اظهار شده است (Huff, 2004: 592-595) بدین ترتیب اگر این احتمال با بررسی‌های بیشتر و شواهد تکمیلی در آینده تایید شود، احتمال شکل‌گیری سنن زرتشتی در نتیجه تدوین قوانین اوستایی پیش از به قدرت رسیدن ساسانیان بار دیگر مجال طرح می‌یابد، مسأله‌ای که در حال حاضر با هیچ داده متقنی برای بحث و نتیجه‌گیری قابل پیگیری نیست و پیشنهاد می‌شود در آینده بر روی آن تحقیقات بیشتری انجام شود. شواهد تکنیکی، هنری (حتی با وجود محدود بودن اینگونه شواهد) و سبک ساختاری بناهای مورد مطالعه در این تحقیق نیز این نتیجه را تقویت می‌کند که در دوره فراهخامنشی تمایل به بازنمایی الگوهای کهن تدفین هخامنشی در ساده‌ترین و توسعه نیافته‌ترین شکل ممکن وجود داشته است.

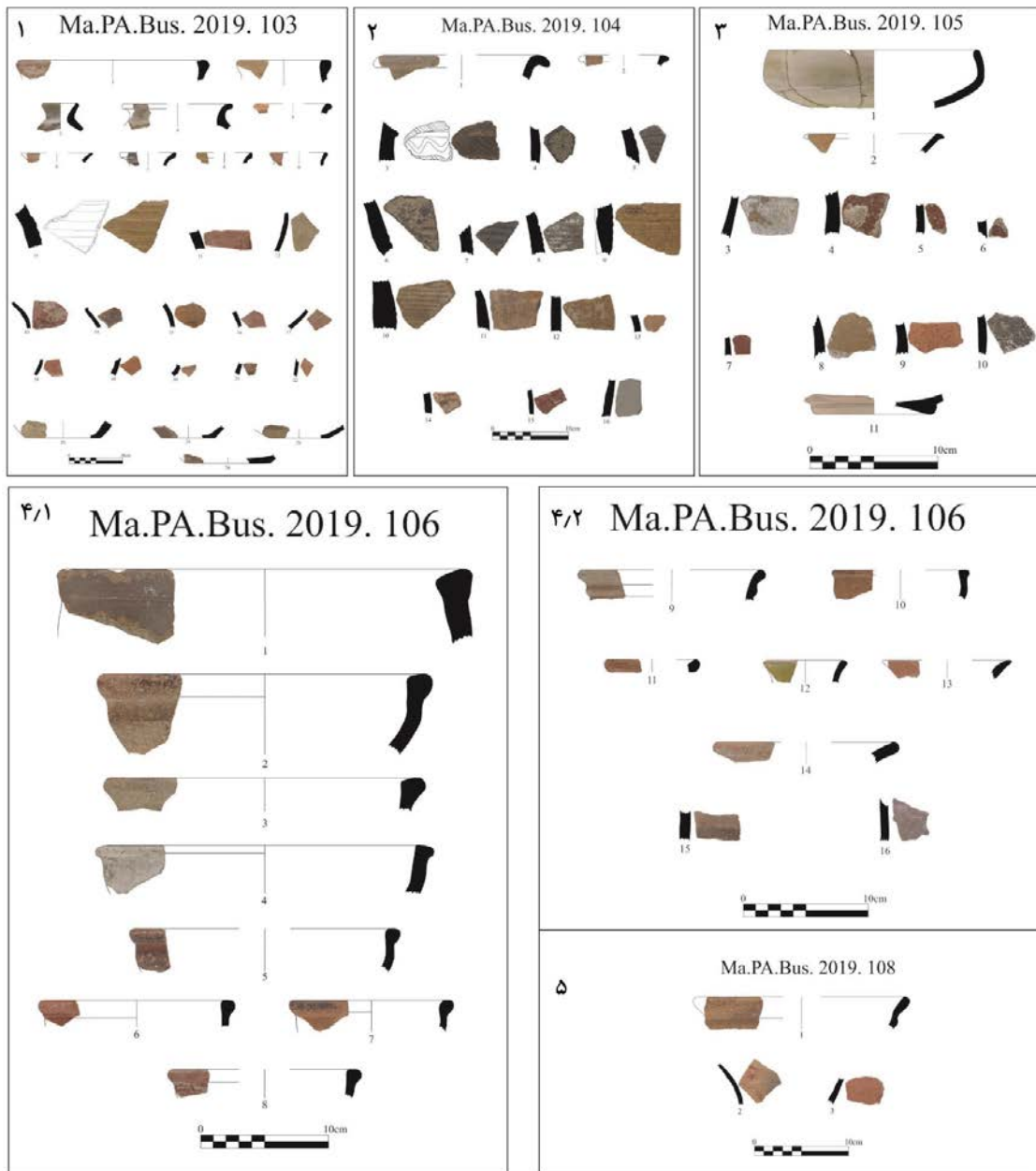
نقشه ۱: موقعیت مکانی منطقه مورد بررسی (دشت مروداشت)

Map 1: Spatial location of the surveyed region (Marvdasht plain)

نقشه ۲: آثار بررسی شده در جنوب شرقی دشت؛ کوهپایه رحمت

Map 2: surveyed sites in the southeast of the plain; Rahmat Mountain slopes

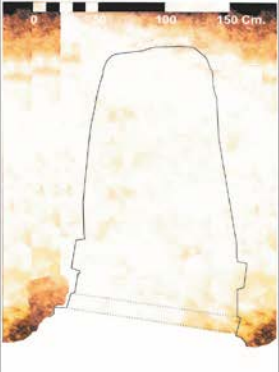

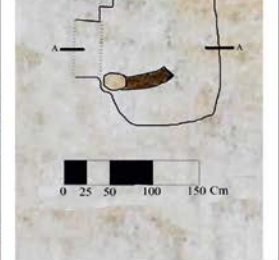

شکل ۱: طرح سفال‌های مکشوفه از محوطه‌های پیرامونی مقابر بررسی شده

Figure 1: technical drawing of pottery sherds discovered from the surrounding areas of the tombs studied

نما	مقطع	پلان	محوطه
			۱
			۵
			۲
			۳
			۴
			۶
			۷

تصویر ۱: مقابر فراهامنشی تنگ زندان و برزن شمالی (پلان مقابر تنگ زندان ۲ و ۳ و ۴ با توجه به "زارع، ۱۳۹۶" بازترسیم شده)
 Picture 1: post-Achaemenid tombs of Tang-e Zendan and North Barzan of Persepolis (plan of Tang-e Zendan 2, 3 and 4 redrawn according to "Zare, 1396")

نما	مقطع	پلان	محوطه
			آخور رستم
			۱
			۲
			لانه طاووس

تصویر ۲: مقابر فراهخامنشی آخور رستم و لانه طاووس

Picture 2 : post-Achaemenid tombs of Akhor-e Rostam and Laneh Tavous

منابع

- بهار، مهرداد، (۱۳۶۴)، «تعلیقات»، مینوی خرد، ترجمهٔ احمد تفضلی، تهران، توس.
- جعفری، محمدجواد، (۱۳۸۶)، «ساختارهای مختلف گور در دوران تاریخی فارس: بررسی روشمند ارتفاعات شمالی کوه رحمت»، پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد باستان‌شناسی، به راهنمایی بهمن فیروزمندی، دانشگاه تهران، دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی.
- حیدری، احمد، (۱۳۸۳)، «قدمگاه، گورنیايشگاه صخره ای از دورهٔ هخامنشی»، اثر، شماره ۳۶ و ۳۷: ۱۸۹-۱۷۵.

رستمی، محمدیوسف، (۱۳۹۴)، «بررسی بنای تخت رستم براساس ساختار معماری و شواهد باستان‌شناسی»، پایان نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی، به راهنمایی مصیب امیری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

زارع، یونس، (۱۳۹۶)، «آرامگاه صخره ای فالونک»، باستان پژوهی، دوره جدید، سال دهم، شماره ۲۰: ۱۵۰-۱۴۷.
صراف، محمد رحیم، (۱۳۶۹)، بررسی و کاوش قبور کوه رحمت، گزارش منتشر نشده سازمان میراث فرهنگی و گردشگری کشور.

عبدی، کامیار، (۱۳۸۴)، «آخور رستم»، دانشنامه ایران، ج ۱، زیر نظر کاظم موسوی بجنوردی، تهران، مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی.

عسکری چاوردی، علیرضا، (۱۳۹۱)، پژوهش‌های باستان‌شناسی کرانه‌های خلیج فارس: شهرستان‌های لامرد و مهر فارس، تهران، سبحان نور.

Abdi, K., 2005. "Akhore Rostam", Encyclopedia of Iran, vol. 1, under the supervision of K. Mousavi Bojnourdi, Tehran, the center of the great Islamic encyclopedia. [In Persian].

Askari Chavardi, A., 2012. Archaeological Research of the Persian Gulf Coast: Lamerd and Mehr in Fars province, Tehran, Sobhan-e Noor. [In Persian].

Askari Chaverdi, A. & P. Callieri. 2017. *Persepolis West (Fars, Iran): Report on the field work carried out by the Iranian-Italian Joint Archaeological Mission in 2008–2009 (British Archaeological Reports International Series 2870)*. BAR Publishing.

Bahar, M., 1985. "Ta'lighat", in: Zh. Amozgar (ed.), A. Tafazoli (tr.), Minooye Kherad, Toos publication, Tehran. [In Persian].

Bartel, B., 1982. A historical review of ethnological and archaeological analyses of mortuary practice. *Journal of Anthropological Archaeology* 1/1: 32-58.

Bessac, J. C. And R. Boucharlat, 2010. Le monument de Takht-e Rostam, près de Persépolis dit "tombeau inachevé de Cambyse" : Note technique et reconsidérations. *ARTA*, 2010, 003: 1-39.

Bessac, J. –C., 2007. Étude technique et interprétations du monument rupestre de Qadamgah (Fars), *Iranica Antiqua* XLII: 185-206.

Boucharlat R., 1978. *Le sud-ouest de l'Iran à l'époque sassanide: essai d'inventaire archéologique, état des questions*. Ph. D thesis, University of Paris 1.

Boucharlat R., T. De Schacht and S. Gondet, 2012. Surface reconnaissance in the Persepolis Plain (2005-2008), New data on the city organisation and landscape management. In: G. P. Basello and A. Rossi (eds.), *Persepolis and its settlements, territorial system and ideology in the Achaemenid state*, Naples: Università degli Studi di Napoli "L'Orientale" - Series Minor 77: 123-166.

Boucharlat, R., 2001. "Comptes Rendus des Publications de 1999: »Von Gall, Das 'medische' Grabrelief von Deh Now, St. Ir., 28, 1, (1999), pp. 7-40, 13 fig. «", *Abstracta Iranica*, Vol. 22, Document 184.

Boucharlat, R., 2003. "The Persepolis Area in the Achaemenid Period: Some Reconsiderations", in: N. F. Miller and K. Abdi (eds.), *Yeki Bud Yeki Nabud: essays on the Archaeology of Iran in Honor of William M. Sumner*, Costen Institute of Archaeology, University of California, Los Angeles: 237-242.

Boucharlat, R., 2005, "Iran", in P. Briant - R. Boucharlat (eds.), *L'archéologie de l'empire achéménide: nouvelles recherches (Persika 6)*, pp. 221- 292.

Chapman, R., 2003. Death, society and archaeology: The social dimensions of mortuary practices. *Mortality* 8/3: 305-312.

Colledge, Malcolm A.R., 1979. Sculptors' Stone-Carving Techniques in Seleucid and Parthian Iran, and Their Place in the "Parthian" Cultural Milieu: Some Preliminary Observations. *East and West* 29, No. 1/4: 221-240.

Curtis, J., and Sh. Razmjou, 2005. The Palace. in: J. Curtis and N. Tallis (eds.), *Forgotten Empire: the world of ancient persia*, London, British Museum Press: 50-55.

- Edmonds, C. J., 1934. A Tomb in Kurdistan. *Iraq*, 1/2: 183-192.
- Farjamirad, M., 2013. *Mortuary practice in ancient Iran from the Achaemenid to the Sasanian period (mid sixth c. BC to mid seventh c. AD)*. Ph. D thesis, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Universiteit Gent.
- Gondet, S., K.Mohammad Khani and A. Askari Cahaverdi, 2018. A newly discovered building complex north of the "Frataraka" Complex, Consequences for the spatial definition of the Persepolis-Parsa Royal Area. *ARTA* .003: 1-35.
- Gondet, Sébastien, 2011. *Occupation de la plaine de Persépolis au 1er millénaire av. J.-C. (Fars central, Iran)*. thèse de doctorat en Langues, histoire et civilisations des mondes anciens, Université Lumière Lyon 2.
- Heidari, A., 1998. "Elymaean evidence in the heights of Susan (Izeh)", *Athar* 29 and 30: 231-204. [In Persian].
- Herzfeld, E., 1929-30. Rapport sur l'état actuel des ruines de Persépolis et propositions pour leur conservation. *AMI* 1: 17-40 Avec 30 planches et 1 carte.
- Herzfeld, E., 1935. *Archaeological History of Iran (Schweich Lectures, 1934)*. London, Oxford university press.
- Huff, D., 1988. Zum Problem zoroastrischer Grabanlagen in Fars 1: Gräber. *AMI* 21: 145-176.
- Huff, D., 1999. "Das 'medische' Grabrelief von Deh Now", *Studia Iranica* 28, 1 : 7-40.
- Huff, D., 1971. Das felsgrab von Fakhrika. *Istanbuler Mitteilungen* 21: 161-171.
- Huff, D., 2004. Archaeological Evidence of Zoroastrian Funerary Practices. In: Michael Stausberg (ed.) *Zoroastrian Rituals in Context*, Brill, Numen Book Series, Volume 102: 593-630.
- Jafari, M. J., 2007. Different structures of tombs in the historical period of Fars Province: A methodical survey of the northern heights of Rahmat Mountain, the distance between Persepolis and the city of Istakhr, M.A Thesis in Archeology, under the guidance of Bahman Firoozmandi, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran. [In Persian].
- Kerfter, F., 1979. Mit Ernst Herzfeld in Pasargadae Und Persepolis 1928 Und 1931-1934. *AMI* 12: 13-25.
- Kleiss W., 1994. Istakhr und Umgebung: Archäologische Beobachtungen und Befunde. *AMI* 27: 165-189.
- Kleiss, W. 1993a. Flächensteinbrüche und Einzelsteinbrüche in der Umgebung von Persepolis und Naqsh-i Rostam. *AMI*, Neue Folge 26: 91-103.
- Kleiss, W., 1976. Beobachtungen in der Umgebung von Persepolis und Naqs-i Rostam. *AMI*, Neue Folge 9: 131-150.
- Kleiss, W., 1993b. Bemerkungen zur Felsanlage Qadamgah am Kuh-i Rahmat südöstlich von Persepolis. *AMI*, Neue Folge 26: 161-164.
- Köröglu, K., 2007. New Observations on the Origin of the Single-Roomed Rock-Cut Tombs of Eastern Anatolia. in: M. Alparslan, M. Doğan-Alparslan, H. Peker (ed), *Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan. VITA. Festschrift in Honor of Belkıs Dinçol and Ali Dinçol*, İstanbul: Ege Yayınları: 445-456.
- Nylander, C., 1965. Old Persian and Greek Stonecutting and the Chronology of Achaemenian Monuments: Achaemenian Problems I. *American Journal of Archaeology* 69/1: 49-55.
- Nylander, C., 1966. The Toothed Chisel in Pasargadae: Further Notes on Old Persian Stonecutting. *American Journal of Archaeology* 70/4: 373-376.
- Nylander, C., 1970. *Ionians in Pasargadae: Studies in Old Persian Architecture*. Uppsala, Universitetsbibliotek.
- Nylander, C., 1991. The Toothed Chiesel, *Archeologia Classica*. Vol. 43, Tomo Secondo: MISCELLANEA ETRUSCA E ITALICA IN ONORE DI MASSIMO PALLOTTINO: 1037-1052.
- Pompeo, F. 2015. I Greci a Persepoli. Alcune riflessioni sociolinguistiche sulle iscrizioni greche nel mondo iranico. in: C. Consani (ed.), *Contatto interlinguistico fra presente e passato*, Milano: 149-172.
- PuglieseCarratelli G., 1966. Greek Inscriptions of the Middle East. *East and West* 16, No. 1/2: 31-36.

- Rostami, M. Y., 2015. Study of Takht-e Rostam building based on architectural structure and archaeological evidence, M.A Thesis in Archeology, under the guidance of Mosayeb Amiri, Islamic Azad University, Faculty of Literature and Humanities, Marvdasht Branch. [In Persian].
- Sarrafi, M. R., 1990. Survey and excavation of the graves of Mount Rahmat, unpublished report of the Cultural Heritage and Tourism Organization. [In Persian].
- Schmidt, Erich F. 1957. *Persepolis II: Contents of the Treasury and Other Discoveries*. Oriental Institute Publications 69, Chicago, University of Chicago.
- Schmidt, Erich F. 1970. *Persepolis III: The Royal Tombs and Other Monuments*. Oriental Institute Publications 70, Chicago, University of Chicago.
- Schmidt, Erich, F., 1939. *The Treasury of Persepolis and Other Discoveries in the Homeland of the Achaemenians*. Oriental Institute Communications 21, Chicago, University of Chicago.
- Schmidt, Erich. F., 1953. *Persepolis. I. Structures, Reliefs, Inscriptions*. Chicago, University of Chicago.
- Tilia, A. B. 1974. Discovery of an Achaemenid palace near Takht-i Rostam to the north of the Terrace of Persepolis. *Iran* XII: 200-204.
- Tilia, A.B. 1972. *Studies and Restoration at Persepolis and other sites of Fars*. vol.1, Rome, ISMEO.
- Trümpelmann, L., 1988. *Persepolis: ein Weltwunder der Antike*. mit Beiträgen von Manijeh Abka'i-Khavari und Heinz Lushey, Mainz, P. von Zabern.
- Vanden Berghe, L., 1953. Monuments Récemment Découvert en Iran Méridional. *Bibliotheca Orientalis*, 10: 5-8.
- Vanden berghe, L., 1959. *Archeologie de l'Iran ancien*. Leiden.
- von Gall, H., 1966-67. Zu den "medischen" Felsgräbern in Nordwestiran und Iraqi Kurdistan. *Archäologischer Anzeiger* LXXXI: 19-43.
- Von Gall, H., 1974. Neue Beobachtungen zu den sog. Medischen Felsgräbern. in: F. Bagherzadeh (ed.), *Proceedings of the 2nd Annual Symposium on Archaeological Research in Iran, 29th Oct. 1st Nov. 1973*, Teheran, Iranian Center For Archaeological Research: 139-154.
- Wiesehöfer, J., 1994. *Die "dunklen Jahrhunderte" der Persis: Untersuchungen zu Geschichte und Kultur von Fārs in frühhellenistischer Zeit (330–140 v.Chr.)*. München, Zetemata, 90.
- Winfried, O., M. Andrei, 1995. *Unterwegs zum Goldenen Vlies: archäologische Funde aus Georgien; [Ausstellung, Saarbrücken, Museum für Vor- und Frühgeschichte]*. Saarbrücken, Theiss.
- Zare, Y., 2017. "Falunak Rock-cut Tomb", Bastan Pajouhi, New series, 10th Year, No. 20: 150-147. [In Persian].